

MILBACHER RÓBERT

A MAGYAR IRODALMI ROMANTIKA „MEGSZELÍDÍTÉSE”
(KÍSÉRLET EGY HIPOTÉZIS FÖLVÁZOLÁSÁRA)

REZÜMÉ

A tanulmány elméleti javaslatot tesz a magyar romantikus hagyomány abból a szempontból való szemügyre vételére, hogy vajon volt-e, és ha igen, akkor mi történt a romantikának azokkal az elemeivel, amelyeket a recepció túlságosan szubverzívnek ítélt. Miként szelídült bele a nyugtalanító metafizikus irányultsággal, nyitott emberképpel, lezáratlan ontológiai kérdésfelvetésekkel stb. bíró romantikus világlátás a népnemzeti paradigma harmonikus világképébe.

KULCSSZAVAK: magyar romantika, biedermeier, Vörösmarty, Arany, népnemzeti paradigma.

ABSTRACT

Taming Hungarian Literary Romanticism (An Attempt to Shape a Hypothesis)

This paper offers a theoretical proposition about Hungarian literary Romanticism from the point of view of whether and if so, what happened to the elements of Romanticism that the recipient judged too subversive. How the disquieting metaphysical orientation, man's open image, unsolved ontological questions etc. inherent of the Romantic worldview were tamed into the harmonious worldview of the national paradigm.

KEYWORDS: Hungarian Romanticism, Biedermeier, Mihály Vörösmarty, János Arany, national paradigm

A kiváló Gyulai- és Kemény-kutató, Papp Ferenc a következőket írja 1907-ben, *Arany János egyénisége s a romantika* című cikkében: „A mi költészetünkben a romantika szertelen rombolásainak gátat vetett a magyar lélek józansága, különösen Kemény Zsigmondnak mélyre ható elemzése

s Arany Jánosnak összehangzó egyénisége.”¹ Papp a cikke további részében a romantikához olyan jelzőket kapcsol, amelyek közhelyszerűen jellemzik a romantikaellenes retorika szótárát: szertelen, szeszélyes, túlzó, beteges stb. Például a német romantikáról azt írja, hogy „a költészetben a lélektan elfogadott törvényeit halomra dönti, vagy csengő bongón értelmetlen hangokat halmoz”.

Azonban a magyar romantika Vörösmarty utáni – Eötvös, Kemény regényeiben valamint Arany (!) és Petőfi költészetében realizálódó – újabb föllángolását már pozitívan értékeli, és mintegy a magyar irodalmi kultúra csúcspontjaként értelmezi: „Petőfi korlátlan szenvedélye s harcias természete feltétlen tiszteletet szerzett a romantika jelszavainak, ám-bátor a magyar léleknek férfias hazaszeretete, világos gondolkodása miatt költészetünkben nem hatalmasodhattak el a képzeletnek és érzelemnek olyan betegségei, minőket a külföldi romantika története mutat fel.” Ráadásul a legpozitívabb jelzőkkel látja el az itt már epochálisan fölfogott magyar romantikát: „Nincs a magyar költészet történetének szebb fejezete, mint a magyar romantikus költészet története. [...] A magyar lélek sohasem látott mélyebben az emberi léleknek titokzatos világába, sohasem szerette fáját magasztosabban, sohasem ítélte meg az emberiség fejlődését magasabb szempontból, mint a míg nemzetünknek legkiválóbb elméit a romantikus szellem tartotta bűvös körében.” Ezek után aztán már nem is csodálkozunk a cikk végének konklúzióján, amely mégiscsak meghökkenítőnek tűnhet az előzmények ismeretében (Papp is érzi a disszonanciát, ezért apologikus retorikát használ): „Talán némileg megmagyarázza e jelenséget az, hogy a romantika elemei szépen összeillenek a magyar lélek sajátágaival. Az bizonyos, hogy a romantika alig tud másutt annyi értékes egyéniséget s annyi összhangos alkotást felmutatni, mint irodalmunkban. A magyar léleknek s a romantikus szellemnek összhangját legtokéletesebben Arany egyéniségében és költészetében érezzük.”

Amikor cikkében Papp romantikáról beszél, akkor biztosan legalább kétféle értelemben használja a kifejezést: egyrészt a romantika többnyire (a francia és a német szellem hozadékaként és hatásaként értett) káros jelenségek összefoglaló metaforájaként jelenik meg nála, másrészt pedig egy nagyon is különféle, egymással nehezen összemérhető életművekkel jellemezhető (hogy említhető pl. Arany és Kemény egy lapon?) korszak megnevezésére alkalmazza. Nyilván az epochális fogalomhasználat egy-

---

¹ PAPP Ferenc, *Arany János egyénisége s a romantika*, Egyetemes Philológiai Közlöny 30(1907)/9, 649–662, itt: 649–650.

ben azt is jelenti, hogy immár a negatívumok nélkül értendő romantika terminus a „beteges” jellegzetességektől megtisztítva vonatkoztatható a magyar irodalom egy bizonyos időszakára.

Papp logikájának értelmében csak olyan romantikafogalommal lehet élni a magyar irodalom kijelölt kánonjának vizsgálata során, amelyben az összhangzás („összhangos lelki világ”), a józanság („a magyar lélek józansága”), egyszerűség és természetesség (mely egyaránt megtalálható „a naiv népköltés kunyhájában s az antik költészet fényes palotájában”) ellensúlyozza, sőt ki is iktatja a német-francia szellemből fakadó disszonanciaként értett negatívumokat. Ezzel azt is sugallja, hogy az említett korszak kánonjában csak az immár pozitív jegyekkel leírható romantika-koncepció érvényesülhet, azaz azt sugallja, hogy nem dedukció eredményeképpen tehető a fenti állítás az adott időszak kánonjára, hanem az adott korszak műveinek, magatartásformáinak stb. induktív vizsgálata során juthatunk erre a megállásra. Ennek két messzeható következménye van: egyrészt egy erősen redukált romantikafogalommal dolgozik a szerző a magyar jelenségek vizsgálata során, másrészt csak azokra a magyar irodalmi jelenségekre koncentrál, amelyek ennek a redukált romantikaleírásnak megfelelnek. A károsnak tekintett jellegzetességektől megfosztott romantikafogalom ráadásul úgy nyer pozitív megfogalmazást, hogy eleve kizár magából egy fenomenológiai értelemben rögzíthető, adatolható jelenségcsoportot.

Mivel Vörösmarty költészetében diagnosztizálja azokat a jegyeket, amelyekről meg kell szabadítani az igazán értékes költészetet, következésképpen Vörösmarty életműve nem, vagy csak gondos és figyelmes válogatás, szelektálás illetve átértelmezés után tartozhat hozzá a magyar romantika kánonjához. Ugyanakkor Papp a jóval később megjelent Petőfi-tanulmányában már minden további nélkül beazonosítja a romantikus jegyeket: „A romantikus költőt árulja el akkor, amikor a népköltészet formáit alkalmazza, mikor az elvadult természet képeiben gyönyörködik, mikor a képzelet szabadságát hirdeti, mikor Shakespeare költészetének csúcscsaira tekint fel, mikor a középkort a maga borzalmaival rajzolja, s mikor a kor szabadságtörekvéseiben vesz részt.”² Ezek a kulcsfogalmak – népiesség, természet-kultusz, képzelet szabadsága, középkor-kultusz, Shakespeare-kultusz, forradalmiság – olyan romantikaképet kínálnak, amely jól és viszonylag könnyen hasznosítható mátrixszá áll össze azok

---

² PAPP Ferenc, *Petőfi és a romantika*, Irodalomtörténeti Közlemények 1943/4, 1–7, itt: 6.

számára, akik a korszakként vagy (kor)stílusként értett magyar romantikáról próbálnak valamiféle képet alkotni. Ugyanakkor ez a mátrix be is határolja mind a lehetséges kérdésfelvetések spektrumát, mind pedig a vizsgálódás lehetséges tárgyát. Ez egyik oldalról abból következik, hogy a mátrix preskriptív jellege deduktív szemléletet tesz csupán lehetővé, azaz valójában csak bizonyos jegyek romantikusként való beazonosíthatóságát vagy be nem azonosíthatóságát engedi meg, ám az elsődleges kontextusok vizsgálatára alkalmatlan. (Ennek a szemléletnek a következménye, hogy pl. az „eredetiség” diskurzusa már mind *A nemzet csinosodásában*, mind pedig az *Eredetiség és jutalomtétel*ben olyan indexekkel ruházódik fel, amelyek a romantika értelmezése felé teszik őket nyitottá, ugyanakkor pl. elzárja az utat a fogalom csinosodás-diskurzus felőli értelmezhetősége elől.) Még a deduktív módszernél is súlyosabb következménye van annak a reduktív szemléletnek, amely úgy használja a kulcsfogalmakat, hogy nem veszi kritikai vizsgálat alá őket, hanem adottnak tekinti jelentéskörüket és használati módjukat. Ebben az esetben természetesen ráhagyatkozik valamiféle tudásrend axiomatikusságára az értelmező, vagyis nyilvánvalóan reflektálatlanul ideologikussá lesz. Mert vajon a népiesség mit is jelent a kortársi gondolkodásban? Vajon nem egy nagyon is heterogén jelentésű és jelentőségű fogalommal állunk szemben, amelynek éppen a korban alakul ki több értelmezési hagyománya, illetve praxisa? Nyilván Vörösmarty számára egészen mást jelentett, mint Petőfi számára, de persze Arany is másképp gondolt a népiességre, mint akár Petőfi. Ráadásul az idők során egyetlen szerző gondolkodásában is változik a jelentése és jelentősége még magának a „nép” fogalmának is: Arany 1841-es *Népnevelési ügyben* című cikke egészen más népképzetet közvetít, mint a *Toldi*, vagy éppen a *Bolond Istók*.

Papp fogalomhasználata tehát olyan romantikaképzetben gyökerezik, amely már eleve kizárt magából minden szélsőségesnek, diszharmonikusnak, egészségtelennek stb. bélyegzett jelenséget. Ez a képlet leírható azzal a Virgil Nemoianu által elemzett folyamattal,³ amely szerint általánosnak mondható európai tendencia a 19. század második harmadától kezdődően a romantika „megszelídítése” (taming), amely aztán a biedermeiernek nevezett jelenségbe torkollik. Nemoianu a „nagy romantikához” (high romanticisme) képest diagnosztizált visszalépést többek között azzal magyarázza, hogy az első romantikus nemzedékek az embe-

---

³ Virgil NEMOIANU, *The Taming of Romanticism. European Literature and the Age of Biedermeier*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, and London, 1984, 1–41.

ri potenciál határait a végletekig kitágították (mind metafizikai, mind pszichológiai értelemben), ahonnan már lehetetlen volt visszatérni bármely romantika előtti modellhez. Ugyanakkor az emberi létezés kereteinek feszegetése olyan intenzitással ment végbe, ami eleve kizárta egy új, „élhető” modell felépítését, legfeljebb csak arra nyújtott alkalmat, hogy tudatosítsa, hogy az emberi állapotnak milyen eddig elképzelhetetlen dimenziói vannak, pontosabban lehetségesek. A végtelennel vagy az abszolútummal szembeállított emberi végesség és korlátozottság, az elveszett egység utáni vágy és az elérhetetlenségének biztos tudata, valamint az embernek azon képessége, hogy mindezekre reflektálni képes, megválaszolhatatlan kérdések elé állította a romantikusok első nemzedékét, aminek következtében vagy az örület és az önpusztítás különféle válfajainál kötöttek ki, vagy éppen a tételes vallások kínálta válaszokhoz tértek vissza. Akár így, akár úgy, az biztosan állítható, hogy a romantikusok által vizionált új emberkép egyszerre generált egyfajta feloldhatatlan metafizikai nyugalanságot, amely mindmáig része a nyugati ember önszemléletének, és egyszerre hozta létre – mintegy ellenhatásként – a (le)zárttság és a korlátozottság, a befejezettség és a nyugalom iránti igény kulturális formáit. A biedermeier-diskurzus mesterfogalmaként alkalmazott „rezignáció” kifejezés éppen ennek a kettősségnek a fényében nyeri el értelmét: egyrészt kiiktathatatlanul beleivódott a nyugati ember önszemléletébe az ember metafizikai lezáratlanságának tudata, másrészt viszont jogos önvédelmi kényszernek tekinthető mindennek a tudomásul nem vétele, vagy elismisíolása.

Amikor tehát Papp szertelen, idomtalan, destruktív stb. jelzőkkel illeti és elutasítja a romantika egy bizonyos aspektusát, akkor valóban a biedermeier önvédelmen alapuló diskurzusának a nyelvét beszéli, de közben indirekt módon elismeri, hogy a magyar irodalmi kultúrának is létezik olyan aspektusa (hogy azt ne mondjam: hagyománya), amely alkalmas arra, hogy a metafizikai nyugalanság forrásaként és médiumaként funkcionáljon a zárt rendként elgondolt magyar nemzeti univerzumban. Papp be is azonosítja a tévútként definiált hagyomány jegyeit, történetesen éppenséggel Vörösmarty költészetében: „hatalmas képzelete nem riadt sem a szörnyűtől, sem a szertelentől, sem az idomtalantól.”⁴ Úgy tűnik, hogy Vörösmarty költészetéhez, vagy legalábbis annak egy bizonyos aspektusához – főleg az 1820-as évek illetve az 1849 utáni időszak korpuszának bizonyos szövegeihez – olyan értelmezési stratégiák kapcsolód-

---

⁴ PAPP 1907, 661.

nak, amelyek vagy mert tényleg nem képesek szembesülni a vizsgált szövegekből kiolvasható metafizikai borzongással, vagy mert éppen ezeknek a belátott, de feloldhatatlan kétségeknek megszelídítésére törek-szenek, de mindenesetre a Vörösmarty-korpusz ezen aspektusát elutasít-ják, félreolvasák vagy egészen egyszerűen figyelmen kívül hagyják. En-nek a Berzsenyitől Erdélyi Jánoson át Gyulai Pálig terjedő kritikai gy-a-korlatnak a kulminációjaként lehet csak olvasni Zolnai Béla 1935-ös Bie-dermeier-könyvének Vörösmarty-fejezetét. Zolnai ugyanis azt próbálja itt bizonyítani, hogy Vörösmarty költészetének égi-földi, álom-való, véges-végtelen ellentétpárjai ugyan mutatnak némi rokonságot a német idea-lizmus hasonló képzeivel, de Vörösmarty rezignáltan lemond az ezek-ke-l való szembenézésről. Zolnai leginkább a *Csongor és Tündé*-ben látja re-alizálódni a folyamatot, hiszen míg a vágyódó, kereső, vándorló Cson-gort még a „a német romantika gyermekének” tartja, addig jellegzetesen biedermeier vonásként értelmezi Tünde földivé, halandóvá válását. A mű befejezésében ugyanis Zolnai a transzcendensre irányuló törekvésről való (rezignált) lemondás gesztusát látja.⁵

Vörösmarty romantikájának elutasítása, tudomásul nem vétele vagy éppen félreértése egyben azoknak a kontextusoknak az elfelejtődéséhez vezetett, amelyek segítségével bizonyos szövegek vagy szövegcsoporthok értelmezhetővé válhattak volna. Szimptomatikus, hogy még a Vörös-martyt újrafelfedezni vágyó nyugatos, esszéista generáció is (Schöpfung Aladártól Babits Mihályon át Szerb Antalig) csak saját, nem kis mérték-ben freudista előfeltevésektől determinált értelmezési kereteik között (az „örült” költő tudattalanból felfakadó lelki dokumentumaiként) képesek értelmezni az „ifjú” és az „öreg” Vörösmarty műveit. Egysszóval a Vö-rösmarty-korpusz a folytonos félreértés állapotában van, ugyanis a szö-vegek jó része (akár a kiseposzok, akár az *Előszó*, vagy *A vén cigány*) kon-textus nélküli, illetve a népnemzeti vagy éppen a modernista értelmezői kánonhoz igazított formában hozzáférhetők, holott az elsődleges kontex-tusuk feltárása olyan romantikafogalom érvényesülését tenné lehetővé, amely a 19. századi magyar irodalmat nyitottá tehetné a metafizikus kér-désfeltevések irányába is.

---

⁵ ZOLNAI Béla, *A magyar biedermeier*, Franklin Társulat, 1935, 108–109.